

♦ נתן לנו זאת, כדי לתת לנו שכר על כל יגיעה ושקידה וקניית דעה בכתוב אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה (ת"מ ר"ט) ♦

אז תבין וראת ר' ודעת אלהים תמצא. והאשיות החתוּרָה שיש בחכמה היא ההתענות בה בכתוב כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם. ועוד הדיעה בעבודת ר' ♦

למרנא ורבנא מדברא דאומתיה חכימא דיהודאי ראש גולת אריאל
אשר לחם מלחמת ה' והעמיד חומת הדת על תילה

רב סעדיה גאון

פירוש מגילת איכה

כתב יד זה היה לעיני
רבתינו הקדמונים והראשונים
והובא בספריהם עשרות פעמים

ועתה בסייעתא דשמיא
יוצא לאור עולם
מתוך עשרות קטעי גניזה
אשר רובם לא נדפסו מעולם

בתוספת אלפי מראי מקומות
ציונים והערות לדבריו בחיבוריו השונים
והשוואות לדברי הראשונים והקדמונים

שנת תפוחי זהב במשכ"ות כסף לפ"ק

♦ מאת: סא. למעזק. מוסט מאל. לא סוטטס קאך קאך סא. מ. יא. מיקא סיקלסלסא סאמא מאל. לאמא. וסא. וסוטוטס סולא. ♦

שמעיה ואחיה, בשנים עשר באדר היה, והיו גבורים ולא רצה להרגם, אמר להם השתחוּ לצלם ואיני הורג אתכם, אמרו לו אין אנו משתחווים לו, אמר להם אם כן הריני משליך טבעתי בפני הצלם ואתם שוחין ונוטלין אותה כדי שיראו העומדין שם שאתם משתחווים לצלם, ולא קבלו עליהם, אמר להם אני נותן לכם מים בכלי זכוכית צבועה כדי שתיראו שאתם שתיתם יין נסך ולא תתכוונו אלא מגבי ארנונין, ולא קבלו עליהם, אמרו לו כשם שאתה רוצה להראות לבריות שקבלנו ממך ועבדנו ע"ז כך אנו רוצין להראות לבריות שלא עברנו על גזרתו שלהקב"ה ולא עבדנו ע"ז, מיד עמד עליהם והרגם.

בנוסח זה מצויים הפרטים א' ב' ג' ד' ה'. גם הניסוח דומה לדברי רס"ג, וסביר יותר שמדובר בתרגום קדום של דבריו ולא שרס"ג תרגם לערבית מדרש שהיה לפניו, שלא כדרכו.

לענין הזהות בין שמעיה ואחיה לפפוס ולוליינוס, בבבלי נאמר ששמעיה ואחיה נהרגו, ובירושלמי נאמר שפפוס ולוליינוס נהרגו, ונוקט רס"ג שמדובר באותם שניים, ולדברי רס"ג אין כוונת הגמרא שמתחילה תקנו יום טוב ביום טוריינוס כיון שטוריינוס נהרג בו, ולאחר זמן כשנהרגו שמעיה ואחיו ביום זה החליטו לבטל את היום טוב, אלא שמתחילה קבעו יום זה ליום טוב כיון שנהרג בו טוריינוס, ושוב נמלכו לבטלו משום שגם פפוס ולוליינוס נהרגו בו ביום.

מקור נוסף לזהות בין השניים נמצא בקשר למעשה אחר שהיה עמהם. המיוחס לרש"י (תענית שם ד"ה בלודקיא) מביא שפפוס ולוליינוס הם הרוגי לוד שנהרגו כשאמרו למלך שהם אלו שהרגו את בת המלך. מסורת זו מובאת בערוך (ערך הרג) על שמעיה ואחיה, וכן הוא בקינת 'אמנה אנכי חטאתי לה' לרבי אפרים ב"ר יעקב מבונא, המקונן על שמעיה ואחיה את האמור במיוחס לרש"י על פפוס ולוליינוס: 'תמים מצדיקי הרבים שמעיה ואחיו החסידים, חלי עמם נשאו ומכאובם סבלו בחסידים, וישימו אשם נפשם ולא מפשעם נגע ל ידידים, אמת צדקו יחדיו הנחמדים'. נראה שכוונתו לכך שקיבלו על עצמם את האשם בהריגת בת המלך.

תשובה אחרת של האחים מופיעה בספר האמונות והדעות של רס"ג (מאמר רביעי פרק ה): וכן ענו שמעיה ואחיה לקצת מלכי אדום ואמרו, ואם אנו מחוייבי מיתה לשמים, אם אין אתה הורגנו, הרבה מזיקים יש לו לפגוע בנו. מקור תשובה זו בתענית (יח): בדברי פפוס ולוליינוס, ובתו"כ (אמור פ"ט), ומסכת שמחות (פ"ח).

עיון יט - עמוד הענן לאות על הנבואה

רס"ג מבאר כאן כמה עניינים באות עמוד הענן לנבואה: א. עמוד הענן הוא לאות לנביא שנבואתו אמת. ב. אצל משה רבינו היה עמוד הענן ראייה גם לעם שנבואת משה רבינו אמת, כיון שאף הם ראו את הענן. ג. עמוד הענן היה גם אצל

נביאים אחרים. ראייתו הראשונה היא משמואל, שנאמר עליו בתהלים 'בעמוד ענן ידבר אליהם'. ד. בכך הוא מבאר את תחילת עניינו של שמואל, שלא ידע שבאה אליו נבואה, כיון שטרם היה לו עמוד ענן. ד. רס"ג ממשיך ומבאר שגם לנביאים אחרים היה עמוד ענן.

א. דברי רס"ג בחיבוריו

יסוד ענין זה שעמוד הענן היה מתגלה לנביאים לאות על נבואתם, מבואר במדרשים, אך רס"ג הוא שהרחיבו כאן ובמקומות נוספים, ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ובכל מקום הרחיב רס"ג בפרט אחר, ובצירוף כולם עולה המהלך בשלמותו.

בפסיקתא דר"כ (לפרשת פרה) אנו מוצאים שה' היה מדבר עם משה, עם אהרן ועם שמואל בעמוד ענן: 'בעמוד ענן ידבר אליהם', מצינו במשה שנידבר עימו בענן, דכתיב 'וירד ה' בענן ויטיב' וגו' (שמות לד, ה), 'וירד ה' בענן וידבר' וגו' (במדבר יא, כה). ובאהרן נדבר עמו בעמוד ענן, 'וירד ה' בעמוד ענן ויעמד פתח האהל ויקרא אהרן' וגומר (במדבר יב, ה). אבל בשמואל לא שמענו, ואיכן שמענו, 'ותענינה אותם ותאמרנה יש הנה לפניך' וגו' (שמואל א' ט, יב). ר' יודן בשם ר' מרי בר יעקב, אמרו להם הנשים אין אתם רואים ענן קשור למעלן מחצירו, ואין יש אלא ענן, כמה דאת אמר 'ויש אשר יהיה הענן' וגומר' (במדבר ט, כ).

ובמדרש שמואל (יג, ח) נדרש גם כן הכתוב 'ותענינה אותם' על עמוד הענן שהיה קשור על פתחו של שמואל, כסיום הפסיקתא הנזכרת. וגם רש"י (תהלים שם) פירש 'בעמוד ענן ידבר אליהם' - אף עם שמואל, וזהו שנאמר 'היש בזה הרואה, ותענינה אותם ותאמרנה יש'.

ובאמונות ודעות (מאמר ג פ"ה) הרחיב רס"ג בענין זה, והוסיף על האמור כאן, שעמוד הענן היה לאות גם לנביא עצמו על אמיתת נבואתו, ושהיה עמוד ענן או עמוד אש או אור בהיר. וכן הרחיב בתיאור האמתת נבואת משה על ידי העם באמצעות הענן. וכן ביאר ממה שלא מצאנו בשמואל במקומו שדיבר אליו ה' בענן, ורק בתהלים אמר כן, מכך מוכח שגם נביאים אחרים שלא נתבאר בהם במקומם שדיבר אליהם ה' באמצעות ענן, אף בהם אפשר שהיה ענן. ואלו דבריו:

ועמדתי על שהנביאים היה מתאמת אצלם, שהדבר שהיו שומעים, היה מאת בורא קודם שייחסהו הבורא אצל עמו, והוא, שהיה נראה לו אות מתחלת עם התחלת הדבור, ותשלם עם השלמתו, והיא אם עמוד ענן, או עמוד אש, או אור בהיר, מבלעדי האורים הרגילים, וכאשר רואה הנביא זה, יתברר לו בלי ספק, כי הדבור מאת הבורא. ואפשר שיראוהו גם כן העם, כמו שהיו עם משה כשהיה נפרד מהם ללכת אל מקום הנבואה, היו עומדים ומביטים באויר, והוא צח בלי ענן, ועיניהם אל משה. וכאשר היה מגיע למקום הנבואה, היה יורד הענן בעמוד, ויעמוד

עד אשר ידבר עמו, ויעלה וישוב אליהם, כמו שאמר (שמות לג, ח) 'והיה כצאת משה אל האהל יקומו כל העם ונצבו איש פתח אהליו'. וכאשר ישוב אליהם ויגיע שליחותו, היו אומרים: אמת, אנו ראינו נקיות האויר קודם הגיעך, וירידת עמוד הענן בהגיעך, והיה עכובו כשיעור שמעך הדברים אשר אמרת אלינו. ועוד, כי מצאתי קצת הנביאים אשר לא פורש בענינו שהיה מדבר אליו בעמוד ענן, התבאר מענינו בספר אחר שהיתה נבואתו כן. כי שמואל הובא עם משה ואהרן, ואמר על הכל (תהלים צט, ז) 'בעמוד ענן ידבר אליהם', וכאשר מצאתי כזה בשמואל, אין ספק, כי רבים מהנביאים כמוהו, ע"כ.

ובפתיחת פירושו לבראשית (מקור בעמ' 9, תרגום בעמ' 175) כתב ג"כ שמטרת עמוד הענן היתה לאמת לנביאים את נבואתם, ושהיה אצל משה אהרן ושמואל, והוסיף שכיון שניתן לאמות הנבואה היה מסתלק בסיומה: ויש ביניהם אותות הבאים אליו [אל הנביא], כדי שיתאמת אצלו שהדיבור שהוא שומע בא מאת האלהים, כמו שנראה למשה עמוד ענן, וכן לאהרן ושמואל, כדי שיאמינו שהאותות והמופתים שביחד עם הדיבור אליהם, היו לאמת אצלם שהדיבור שהם שומעים הוא מאת אלהים, הואיל והתחילו עם התחלתו ונסתיימו עם הגמרו, כדכתיב 'משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו בעמוד ענן ידבר אליהם', ע"כ.

ובפירושו לשמות (לג, ז-יא, תרגום בעמ' ריב, מקור בעמ' שפה-שפו) הרחיב יותר בכך שעמוד הענן היה מופת גם לבני ישראל, וכן ביאר שם מה שביאר כאן, עניין 'והוא יענם': תן דעתך כיצד התאמת לעם שהאל יתגדל ויתעלה מדבר עם משה, ואמר כי כשהיה משה סר מהם כדי ללכת לאהל, היו העם עומדים ומסתכלים באויר, ולא היו רואים בו ענן כלשהו, כאמרו 'והביטו אחרי משה' (שמות לג, ח), ועם הגיעו לאהל היה יורד הענן, וכשהגיע לאהל היה יורד הענן כעמוד או כגליל, כאמרו 'והיה בבוא משה האהל ירד עמוד הענן' (שם פסוק ט). וכאשר ראוהו העם השתחוו מתוך רוממות לה', כאמרו 'וראה כל העם את עמוד הענן' (שם פסוק י), וכפי שביארנו שלהשתחוות המתנפל יש שתיים עשרה סיבות. ואז מדבר ה' למשה את שיחפוף, ולא היה אמצעי ביניהם, כאמרו 'ודבר ה' אל משה' (שם פסוק יא). ואמיתות זה שהוא בורא לו דיבור ומשה שומע אותו, וכמו שאמר לישראל 'פנים בפנים דבר ה' עמכם' (דברים ה, ד), והוא, שברא להם דיבורים וישמעום. וכשתם הדיבור חזר אל העם והודיע להם, כאמרו 'ושב אל המחנה' (שמות לג, יא). וכשהוא אומר להם אמר לי האל כך וכך, הם אומרים אמת דיברת, אנחנו בדקנו יפה את האויר ולא ראינו בו ענן, וכשהגעת לאהלך ירד הענן על פתחו, ושיעור שהייתו היה כשיעור משך הדברים הללו שאמרת לנו, ועם העלות הענן התחלת לחזור אלינו. וכך היתה נבואת משה גלויה לעין ומוחשת להם. ולא משה בלבד היה נדבר בעמוד ענן, אלא גם אהרן היה נדבר בעמוד ענן, כמו שמבואר 'ויאמר ה' פתאם אל משה [ואל אהרן]' (במדבר יב, ד), וגם שמואל היה נדבר בעמוד ענן כאמרו 'משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי

שמו' וכו' 'בעמוד ענן ידבר אליהם' (תהלים צט, ו-ז), משום שהקדים 'קראים אל ה' והוא 'ענן' (שם פסוק ו), ואמר בדוד 'ויקרא אל ה' ויענהו באש מן השמים' (דברי הימים א' כא, כו), וכן כל מי שיש לו קריאה וענייה מן הנביאים.

ובפירושו לישעיה (ו, א, עמ' רסג) התבאר גם כן שעמוד הענן, ירידתו וסילוקו עם תום הנבואה הם סימנים לאמיתתה, ושם נוסף הסבר בדבר הסימנים האחרים ששימשו אצל שאר הנביאים. עוד התבאר שם, שכל מקום שהנביאים מתארים שראו את ה', כוונתם לראיית עניינים אלו, אבל ה' עצמו אינו נראה כלל: פירשתי 'ואראה את ה' (ישעיה ו, א) - אור ה', על דרך שהקדמתי בתורה, שיתאמת לנביא שהדיבור ששמעו הוא מעת ה', אם ראה אות שאינו רגיל המלווה את הדיבור, וזה כשנמשך עמוד מאש מן הארץ אל השמים או עמוד ענן במידה הזאת, או שמלווה את הדיבור אור ה' הבהיר, שאיננו לא אור שמש ולא אור ירח ולא אור של אחד מן המאורות הידועים, והיה אם ראה הנביא שאחד מן הסימנים הללו התחילה היראתו עם התחלת הדיבור ונסתלקה עם השלמתו, יתאמת בלי ספק שאלהים הוא המדבר עמו, וזה שליווה האל את הדיבור במופת מופלא, הוא כדי שיתאמת לנביא שה' הוא המדבר עמו, כדרך שדיבר עם משה ואהרן ושמואל, 'בעמוד ענן ידבר אליהם' (תהלים צט, ז), ואליהו ברוח ורעש ואש, ויחזקאל בחיות ואופנים, וכן ישעיה בשרפים ועשן. ועניין עשן כאן הוא לבת אש, כמו שנאמר בסיני 'והר סיני עשן כולו ויעל עשנו כעשן הכבשן' (שמות יט, יח), ומשמעותו שהאל גילה את אורו בהר סיני, ואמר 'ועל עשנו', וכמו כן 'עשן' משמעותו שהיו לבת האש וקרני אורה, כמו ללהט הכבשן, והיה ההר בוער כולו, וממנו הבהיקו קרני אור. וכל נביא שראה אחד הדברים הבהירים המופלאים האלה, ראוי לו לומר 'ראיתי את ה'', כלומר ראיתי סימן ה', שהוא אור זה. וממה שמבאר דבר זה ומאמתו יפה, הוא מה שנאמר בתורה 'ויראו את אלהי ישראל' (שמות כד, י), ונתפרש אחריו באותה פרשה שהדבר שהוראה להם הוא אור ה', לפי שנאמר 'ומראה כבוד יי כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל' (שם פסוק יז), והוקדם לפני כן שמונע השכל שחוש הראיה יפול על ה' הקדמון, לפי שאין חיבור בינו ובין החושים, וכמו שאמר יתעלה 'כי לא יראני האדם וחי' (שם לג, כ), ועל זה הדרך אמר ישעיהו 'ואראה את יי' שפירושו ואראה את כבוד ה', אור ה', כפי שפירשתי.

ובפירושו לדניאל (ז, יא-יד, עמ' קלח) הזכיר בקצרה בין ענייני העננים שבהם מתגלה ה': ומהם לפי שעמו התגלות הנבואה, 'בעמוד ענן ידבר אליהם'. ולפני כן (עמ' קלד) הרחיב גם בענין זה⁴⁹: אבל הדבר הנכון שהאיש האמור בפרשה זו הוא

49. נשמט ממקומו ונדפס בסיני קד, עמ' קג, והוגה מחדש ע"פ המקור, קטע הגניזה קיימברידג' T-S Ar.23.11 דף 3, ותוקנו כו"כ שיבושים.

אש השכינה, בראו הבורא להוכיח לנביאו כי הדיבורים הללו הם מאתו. ודבר זה יושג למבקשו מארבע הקדמות. ההקדמה הראשונה, שכל נביא זקוק לאות שיתאמת לו בו שהדיבורים שהוא שומע הם מאת ה', ואמנם שיהיה האות עמוד-גליל מענן ניצב קרוב אליו, ויהיה האויר נקי, וזהו 'עמוד הענן' כמו שנאמר במשה ואהרן ושמואל 'בעמוד ענן ידבר אליהם', או שהאות יהיה אור גדול לא מן השמש והירח ולא משאר המזלות הידועים, כמו שמבואר אצל נביאים רבים שראו 'כבוד ה'', ושיהיה אותו את מתחיל עם התחלת הדיבור ומסתיים עם סיומו, ואז לא יפקפק הנביא שהאות אכן נגלה לו כדי שיתאמת אצלו כי הקול ששמע הוא מלפני אלהיו.

ובפיוט לאיכה (זולאי, האסכולה הפייטנית, עמ' קצב), עוסק בנושא הקרוב לעניין המבואר כאן, שהעננים משמשים לפעמים לרצון, כגון לאות על הנבואה, ולפעמים לכעס, כפי שהיה בעת החורבן: מי כמוך שוטח עלי חוויך עננת ערפל, לצלמות הפלתה כל שקר עלימו טופל, ומי דומה לך משפיל הגבוה ומגביה השפל, הצועקי לך בסופה ותשם מאפל. שטחנו כפינו יום וליל בתחינות, לא באה שועתינו כי ננעלו חלונות, מאשר לא דמינו לדרכי איש אמונות, הגה נהגה כיונים לצפצף הגיונות, ואין קול ואין קשב ואין אומר לענות. ועד מתי, יום יום השמענו צעקינו, זכר זאת לחננינו כי אתה מחוקקנו, כוסינו מנת חלקינו ונשף חשקינו, הפוך אבלינו לנחם ולתחי חוקינו, ותשמע גואלינו ותענינו לקול זעקינו.

בפיוט זה מתבאר גם הקשר הנרמז כאן ובפירושו לשמות, על הזיקה בין מופת הענן לבין עניית ה' לנביאים. בכך שה' שוטח על הנביאים עננת ערפל, הוא דוחה לצלמות את כל הטוען עליהם טענת שקר שאין נבואתם אמיתית. ענן זה דומה לעמוד הענן שהיה 'בסופה', היינו בים סוף, בין בני ישראל לבין מצרים, כלשון הכתוב ביהושע (כד, ו-ז), שבשני עננים אלו ניכר רצון ה' והיותו עונה לקוראיו ולנביאיו. לעומתם ולהיפך מהם הוא הענן שעליו נאמר כאן 'יעיב ה' את בת ציון', שהוא ענן של כעס, הנועל את דלתות השמים ומונע מתפילתנו מלהישמע ומלהיענות, ועל כך אנו מתפללים שישוב ה' לשמוע אותנו, לגאלנו ולענות לקול זעקינו.

דברי רס"ג הובאו על ידי הראשונים בשמו. רד"ק (תהלים צט, ז) כתב: 'בעמוד ענן' - טעמו על משה ואהרן. והגאון רב סעדיה פירש, כי מהדברים שהם אות לנביא, כי מה שרואה ושומע הוא מה' - שפעמים יהיה האות הזה ענן שיעמד כנגד הנביא, מתיחד לפניו, וכל הרקיע אין בו ענן, כמו שנאמר במשה ואהרן ושמואל 'בעמוד ענן ידבר אליהם'. וכן אומר במדרש תנחומא: בעמוד ענן אליהם - אף עם שמואל, וזהו שנאמר 'היש בזה הרואה, ותאמרנה יש' - תראה הענן קשור על פתחו. כדכתיב 'ויש אשר יהיה הענן', ע"כ. והחסיד יעב"ץ (תהלים שם, שאלוניקי שלא) כתב: וכתב רבי' סעדיא כי מהדברים שהוא אות לנביא כי מה שרואה או ישמע הוא מאת

ה', שיעמוד ענן כנגד הנביא מתייחד לפניו, וכל הקרקע אין בו ענן. וזהו לדעתי מה שאמר (שמואל א' ג, כ) 'וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה', ע"כ.

ואבע"ז (אכן עזרא תהלים צט, ז, שמות לד, יא בפירוש הקצר, שמות ז, ז ושם כה, כט בפירוש הארוך) חלק על רס"ג, וכתב שאמרו 'בעמוד ענן ידבר אליהם' ישוב אל משה ואהרן, ואין שמואל עמהם. וכן דעת המאירי (תהלים שם).

ב. מחלוקת רס"ג והראשונים באימות הנבואה ע"י אות ומופת

יפוד זה בשיטת רס"ג הוא חלק משיטתו שנתבארה בהרחבה בפרק הקודם לפירוש זה באמונות ודעות, הדין כיצד נתאמתה להם הנבואה אצל בני אדם, וביאר שכיון שבני האדם יודעים שאינם יכולים לשנות את הטבע ולא להפוך דבר מכפי שהוא, והם יודעים שפעולות אלו אינן בכוח האדם אלא בכוח ה' לבדו, לכן שינוי הטבע מהווה עבורם סימן לפעולת הבורא. 'וכל שליח שבחרו הבורא לשליחותו עשה לנוהג שנותן לו אות מן האותות הללו, או שינוי טבע כמניעת האש מלשרוף ועצירת המים מלזרום והעמדת הגלגל מהלכו וכל הדומה לכך, או לשנות עין [טבע] הדבר כגון שהופך בעל חי לדומם ודומם לבעל חי והמים דם והדם מים, וכאשר מוסר לו סימן מסוג זה נתחייב כל מי שראה אותם מבני אדם לכבדו ולהאמין לו בכל מה שיאמר להם, לפי שלא מסר לו החכם את מופתיו אלא מפני שהוא נאמן לפניו'. רס"ג ממשיך ומבאר, שלא רק השכל מוכיח כך, אלא גם מהכתובים שבתורה מוכח שהאמונה בנביא וקבלתו כנביא אמת היא על ידי המופתים והניסים שהוא מראה, החורגים ממנהגו של עולם ומדרך הטבע.

ע"פ פי שיטתו זו מבאר רס"ג את ענין עמוד הענן, או השכינה וכיוצא בהם, שכולם עניינים נבראים לצורך אימות הנבואה, והם משמשים לפעמים לשם אימותה לנביא עצמו, לפעמים לשם אימותה לעיני העם ולפעמים לצורך שניהם. על פי דרכו זו הוא מבאר הן כאן והן בדברים המובאים בשמו בפירוש לשמואל, שזהו הטעם ששמואל לא ידע בתחילה שהוא מתנבא, כיון שלא היה לו אות.

גם רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי (מאמר ד אות ג) הולך בדרכו של רס"ג, ומפרש שהיה מצוה מה, נקרא 'כבוד' ו'שכינה' ו'מלכות' ו'אש' ו'ענן' ו'צלם' ו'תמונה' ו'מראה הקשת' וזולת זה, ממה שהיה ראייה להם שהדבור עמם מאצלו, וקוראים אותו כבוד ה', ע"כ.

שיטת הראב"ד בעל האמונה הרמה (מאמר שני סוף עיקר ה) קרובה לשיטת רס"ג. גם לדעתו אימות נבואת משה ונבואת כל נביא בעיני העם הוא על ידי המופת שנעשה לעיני כולם. הוא מוסיף שהנביא צריך גם לדבר לפני העם ולומר להם שמופת זה וזה נעשה לפניהם, והם צריכים להודות לדבריו, ובכך כפי הנראה מתברר

שאף הם ראו את המופת כאות לנבואתו. דברים אלו דומים לדברי רס"ג המובאים לעיל, שאחרי שהיה עמוד הענן יורד בפתח אוהל מועד והקול היה מדבר עם משה, היה הענן מסתלק, ומשה רבינו היה חוזר אל העם ומוסר להם את מה שנאמר לו, והם היו מאמתים את דבריו ואומרים שאכן ראו שמשך הזמן שהענן היה על פתח האוהל הוא כשיעור משך זמן דיבור דברים אלו. נראה שהצורך בהודאתם הוא כדי לוודא שגם הם רואים את המופת כאות לנבואה. אלא שהראב"ד מוסיף הוכחה נוספת, ששימשה בעת קבלת התורה. ראינו נוספת זו היא שהרמב"ם קיבלה כראיה היחידה, וכפי שיתבאר בהמשך. והיא, ש'שמענו קול מן השמים' - עם ישראל כולו שמע בעצמו את קול ה'.

אכן הרמב"ם חולק בזה על רס"ג, וסובר שהאותות והמופתים לא ניתנו כדי לאמת את הנבואות, ושאינן אור נברא ועמוד ענן מיוחד בעת הנבואה, ושחסרון ידיעתו של שמואל בתחילת נבואתו היה מטעם אחר. לענין אימות הנבואות, הרמב"ם מחדש חילוק יסודי בין דרך אימות נבואת משה רבינו לבין דרך אימות נבואת שאר הנביאים, ואימות נבואת שאר הנביאים כפוף לאימות נבואת משה ונובע ממנו, 'ולא נשעה גם אצל זה [הטוען שה' אמר לו להוסיף דבר על התורה או לגרוע ממנה] לאות ולמופת, כי הנביא אשר הפליא כל באי עולם במופתיו, ואשר קבע ה' בליבותינו אימותו והאמונה בו, כמו שערב יתעלה באומרו (שמות יט, ט): 'וגם כך יאמינו לעולם' - כבר הודיענו בשם ה' שלא תבוא מאת ה' מצוה זולת זו' (הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה). כיון שנבואת משה רבינו היא אמיתית, אי אפשר שנבואתו של מי שמכחיש אותה תהיה אף היא אמיתית, ולא ייתכן שנבואתו של הנביא השני היא האמיתית, שהרי 'ערב יתעלה' לנבואתו של משה שלא יהיה בה הרהור ולא יפול בה ערעור, באמרו 'וגם כך יאמינו לעולם'.

את עומקו של מהלך זה מבאר הרמב"ם בפ"ח מהלכות יסודי התורה: משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי, שאפשר שיעשה האות בלאט וכישוף, אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו, לא להביא ראיה על הנבואה. היה צריך להשקיע את המצריים, קרע את הים והצלילם בו. צרכנו למזון, הוריד לנו את המן. צמאו, בקע להם את האבן. כפרו בו עדת קרח, בלעה אותם הארץ. וכן שאר כל האותות. ובמה האמינו בו, במעמד הר סיני שעניינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר, האש והקולות והלפידים, והוא נגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים, משה משה לך אמור להן כך וכך. וכן הוא אומר (דברים ה, ד) 'פנים בפנים דבר ה' עמכם', ונאמר (שם פסוק ג) 'לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת', ע"כ.

וכן כתב הרמב"ם גם באגרת תימן (מהדור' שילת עמ' קלט): כי האמינו במשה לא היה בגלל האותות, עד שיתחייב מזה להקיש בין אותות זה לזה, ואולם האמנו בו בהיותנו שומעים הדבור כמו ששמעו הוא, ובזה התאמתה האמונה אמתות שלמה

וקימת עד עולם, כמו שנאמר (שמות יט, ט) 'וגם כך יאמינו לעולם'. ומשלנו עם משה רבינו משל שני עדים שראו דבר אחד ביחד, שכל אחד יודע אמיתת עדות חברו ואמיתת מאמרו, ואינם צריכים על זה אות ומופת... ואולם עשה כל מה שעשה מן האותות כפי הצורך, כמו שהתבאר בכתוב בתורה, ע"כ.

נמצא שלדעתו אות ומופת אינם יכולים לאמת שום נבואה, לא את נבואת משה ולא את נבואת שאר הנביאים, לא בעיני עצמו ולא בעיני אחרים. נבואת משה התאמתה על ידי השתתפות העם בנבואת משה עצמו, בראיית העין ושמיעת האוזן בקול המדבר אל משה, ונבואת שאר הנביאים מאומתת על ידי נבואת משה. על כך מביא הרמב"ם (שם) ראיה מהמקרא: ומנין שמעמד הר סיני לבדו היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי, שנאמר (שמות יט, ט) 'הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם', מכלל שקודם דבר זה לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת לעולם, אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה. נמצאו אלו ששולח להם הם העדים על נבואתו שהיא אמת ואינו צריך לעשות להם אות, שהם והוא אחד בדבר. נמצאת אומר שכל נביא שיעמוד אחר משה רבינו אין אנו מאמינים בו מפני האות לבדו, כדי שנאמר אם יעשה אות נשמע לו לכל מה שיאמר, אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה ואמר אם נתן אות אליו תשמעו. כמו שצונו לחתוך הדבר על פי שנים עדים ואף על פי שאין אנו יודעים אם אמת העידו אם שקר, כך מצוה לשמוע מזה הנביא, אם האות אמת או בכישוף ולאט, ע"כ.

על כך הוסיף הרמב"ם באגרת תימן (שם): וכן צוה עלינו ואמר, כי כשיקום מתנבא ונתן אות, ונראה לנו לפי מחשבתנו שהאות אמת - שנעשה כדברו, ואף על פי שהוא אפשרי אם אמר אמת או כזב, ע"כ.

לפי דרכו מבאר הרמב"ם בכמה מקומות במו"נ (ח"א פי"ט, שם פכ"ז, שם פכ"ח, שם פס"ז) שפירוש ה'אור' וה'שכינה' על אור נברא, הוא פירוש של אונקלוס, שהרוצה להאמין כך אין בו נזק כיון שאינו חוטא בהגשמה, אבל אין זה הפירוש האמיתי.

וגם בטעם ששמואל לא ידע בתחילת נבואתו שהוא מתנבא, טרח הרמב"ם וביאר שתי דרכים אחרות (מו"נ ח"ב פמ"ד): ואחר מה שהקדמנוהו מזאת החלוקה אשר העירו עליה הפסוקים, אומר שזה הדבר אשר ישמעהו הנביא במראה הנבואה אפשר שידמה לו ג"כ שהוא בתכלית העוצם, כמו שיחלום האיש שהוא שמע רעם גדול או ראה רעש או זועה, כי הרבה פעמים יחלום החולם זה ג"כ, ופעמים שישמע הדבר ההוא אשר ישמעהו במראה הנבואה בדבר הרגיל הנודע עד שלא ירחיק ממנו דבר, יתבאר לך זה מענין שמואל הנביא, כי כאשר קראו הש"י בענין הנבואה חשב שעלי הכהן קראו פעם אחר פעם ג' פעמים, אח"כ באר הכתוב עלת זה, ואמר כי אשר חייב לו זה והיותו חושב אותו עלי, הוא באשר לא היה יודע אז שדבר השם לנביא יהיה בזאת הצורה, ולא נגלה לו עדיין זה הסוד, והוא אמרו (שמואל א' ג, ז) 'ושמואל טרם ידע את השם וטרם יגלה אליו דבר ה', רוצה בו שהוא לא היה יודע

ולא נגלה לו שכן הוא דבר ה', או יהיה אמרו 'טרם ידע את ה' רוצה בו שלא קדמה לו נבואה, כי אשר יתנבא כבר נאמר בו (במדבר יב, ו) 'במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו', ויהיה פירוש הפסוק לפי ענינו כן ושמאל לא התנבא קודם לזה ולזה לא ידע כי כן תהיה צורת הנבואה, ודעהו, ע"כ. ואפשר שדברי הרמב"ם בפרק זה, ורמיזת 'ודעהו', מכוונים להוציא משיטת רס"ג המפרש שמה שלא ידע שמאל שהוא מתנבא הוא כיון שחסר לו האות דוגמת הענן. וכיון שהרמב"ם סובר שגם נבואת שאר הנביאים לא התאמתה על ידי אות כזה, הוצרך לפרש באופן אחר הטעם ששמאל לא ידע בתחילת נבואתו שהוא מתנבא.

עיון כ - נשרף ההיכל או נחרשה העיר בימי טורנוסרופוס

רס"ג כתב שהצרה החמישית שאירעה בתשעה באב היא שצויה בימי טורנוסרופוס 'פחרקת אלקדס'. כמו שנתבאר בהערה, תיבת 'פחרקת' היינו נשרפה, אך אפשר בדוחק לומר שהיא טעות מעתיק וצ"ל פחרת'ת, דהיינו נחרשה. ותיבת אלקדס עולה גם לבית המקדש וגם לירושלים, ואין הכרע למה כוונת רבינו, אם לשריפת המקדש, או לשריפת העיר ירושלים, או לחרישת העיר.

ובמשנה (תענית כו, ב) נאמר 'נחרשה העיר', אך בגמרא (כט, א) יש כמה נוסחאות. נוסח כ"י אוקספורד (אופ' 23 (366)): נחרשה העיר מנא לך, דתניא כשחרש טורנוסרופוס רופוס הרשע את האולם; בכ"י גטינגן (3) ובכ"י יד הרב הרצוג: נחרשה העיר גמרא דכת' ציון שדה תחרש וירושלים לעיים תהיה, תניא כששרף טורנוסרופוס רופוס את האולם וכו'; בכ"י וטיקן (134): נחרשה העיר מנלך, דתניא כששרף טורנוסרופוס הרשע את האולם וחרש את העיר וזרעה וכו'; בכ"י מינכן (95): נחרשה העיר, תנו רבנן כששרף טורנוסרופוס הרשע את האולם וחרש את העיר וזרעה וכו'; בכ"י מינכן (140): נחרשה העיר מנא לך, דתניא כשחרב טורנוסרופוס רופוס הרשע את האולם וכו', וכעין זה בדפוס פיזרו, אלא ש'היכל' נאמר תחת 'אולם'; ובדפוס וילנא: נחרשה העיר, תניא כשחרב טורנוסרופוס הרשע את ההיכל וכו'. ובקינה לת"ב לרבי יוסף בן אביתור (קבץ על יד כז עמ' 240): יום אשר היכלי חרב טורנוסרופוס.

והעולה מהעיון בנוסחאות אלו לכאורה, שיש שתי נוסחאות קדומות, האחת שטורנוסרופוס שרף את האולם בזמן שחרש את העיר, ולפי נוסח זה אין לגרוס 'מנלך', כיון שאין קשר בין המעשה שבברייתא, על שריפת ההיכל, לחרישה המוזכרת במשנה. וזהו נוסח כ"י מינכן 95. והנוסחה האחרת גורסת 'מנלך' ומביאה הפסוק 'ציון שדה תחרש', ולפי נוסח זה לא שרף טורנוסרופוס את האולם אלא החריב וחרש גם אותו וגם את העיר, וכדברי הרמב"ם (תענית פ"ה ה"ב), 'חרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל ואת סביביו לקיים מה שנאמר ציון שדה תחרש'. וזהו נוסח כ"י אוקספורד ומינכן 140